

Dîrok û Nasnameya Bajarê Kerkûkê

History and Identity of Kirkuk City

Abdullah Kiran*

PUXTE:

Bi ser ku em baş pê nizanin bajarê Kerkûkê kîngê hatiye avakirin jî, em dizanin ku dîroka bajêr hê ji beriya mîladê ve dest pê dîke û bênavber heta roja îroyîn tê. Kerkûk yek ji wan bajarên kevin û qedîm e ku jiyê wê di ser du-sê hezar salan de ye. Di vê dema dîrokî ya dirêj de, desthilatiya bajarê Kerkûkê gellek caran guherî. Ev bajarê ku pêşî di destê Asûriyan de bû, dû re ket destê Medan, ji Medan gihîşt Persan û pişt re derbasî Skenderê Mezin bû û di nav sînorên împaratoriya wî de cih girt. Piştî Mîlatê, di sala 226an de bajarê Kerkûk ket bin serweriya Sasaniyan, di dema Xelîfeyê Îslamê Hz. Omer de, di sala 642an de Kerkûk destê Misilmanan û bi avabûna dewleta Abbasiyan re Kerkûk di nav sînorên wan de me. Demekê bi şûn de Kerkûk, ji bo demeke kurt ket bin serweriya Îsmâîliyên Misrî, belê pişt re di nav sînorên dewleta Selçûkî de cih girt. Piştî Selçûkiyan, bi dorê Atabegîyan, Eyyûbiyan, Harzemşahiyan, Moxolan û Osmaniyan li Kerkûkê serweriya xwe ajotin. Di dîroka wê ya ya dirêj de, her gav jî pîrrianiya şênî û niştecîhên wê Kurd bûn. Belê di dawîya sedsala 19an de, piştî ku li Kerkûkê petrol hat dîtin, devjeniyên li ser dîrok û nasnameya Kerkûkê jî dest pê kirin.

Peyvên Sereke: Kerkûk, Kurd, Ereb, Tirkmen, Nasname.

ABSTRACT:

The region of Kirkuk, which is named as Shehrezor in Kurdish, is considered one of the oldest human settlements in Iraqi Kurdistan. We don't know when exactly the city of Kirkuk was built up, but we know that during the times of Assyrian Empire Kirkuk used to be a residential area. After the fall of the Assyrian Empire, the Median became the rulers of Kirkuk and its vicinities. When the Median lost

---

* Prof. Dr., Zanîngeha Muş Alparslanê, Fakulteya Îqtîsadê, Beşa Têkiliyên Navneteweyî, Muş, Turkiye.
/ Muş Alparslan University, Faculty of Economics, Department of International Relations, Muş, Turkey.
e-mail: 29abdullah@gmail.com

their sovereignty to the Persian, the Persian Empire began to rule over almost all of Middle East. The Kirkuk region later fell into the hands of Alexander the Great's forces, and has been ruled by Antioch, and his successors.

Key words: Kirkuk, Kurds, Arabs, Turkomen, and Identity.

I. DESTPÊK:

Pirsên wek Kerkûk bajarê kê ye, di nav sînoren kîjan axê an welatî de cih digire, şênî û niştecihên wê kî ne, ji kîngê ve li wir rûdinên an çî kes in, van salên dawî gellek tîn kirin. Devjeniyên li ser dîrok û nasnemaya Kerkûkê, di dawiya sedsala 19an de, hê ji dema dewleta Osmanî ve, bi taybetî piştî ku li herêmê petrol hat dîtin dest pêkirin û bi nav salan re, geh sist bûn û geh jî geş bûn. Di dema nêzik de, piştî Şerê Cîhanê yê Yekemîn, cara yekem Tirkiye û Bîranyaya Mezin li ser desthilatiya Mûsil û Kerkûkê ketin pêsîra hev. Dewleta Tirkiyê, bi peymanê ku di sala 1926an de bi Îngilîzan re çêkir, dev ji mafên xwe yê li ser Mûsil û Kerkûkê berda. Navbereke dirêj, ji salên 1930an heta salên 1980an Tirkiyê mesela Mûsil û Kerkûkê neanî rojevê. Piştî şerê Îran û Iraqê, di sala 1986an de, gava ku rewşa Iraqê nebaş bû û Iraq dikir tîk biçê û di nav xwe de perçe bibe, hingê Tirkiye rabû, bi tîrsa ku ewê Kurd li herêmê desthilatiyekê ava bikin û Kerkûk di nav sînoren wê de bimîne, doza Mûsil û Kerkûkê kir.

Devjeniyên li ser dîrok û nasnameya Kerkûkê, piştî şerê Xelîcê yê Yekem, ku hêzên hevpeyman bi pêkîşiya Neteweyên Yekbûyî Iraqê ji Kuveytê deranîn cardin geş bûn. Çaxê ku desthilatiya Saddam ya li ser Iraqê û bi taybetî li ser herêma Kurdan sist bû, hingê di sala 1991an de hêzên Peşmerge ketin Kerkûkê. Ji ber ku Amerîka û hêzên hevpeyman nexwestin dawî li desthilatiya Saddam binin, êrîşa li ser Iraqê hat rawestan û Saddam cardin bi darê zorê Kurd ji Kerkûkê deranîn. Belê demekê bi şûn de, bi biryara Netewên Yekbûyî ya 688an, di 5ê Nîsana 1991an de pîrrianiya hêrêma Kurdan ji êrîşên ezmanî re hat girtin û Kurdan dewleteke federe îlan kir.

Di sala 2003an de, bi pêkîşiya DYAYê (Dewletên Yekbûyî yê Amerîka) êrîşek din li dijî rejîma Saddam hat li dar xistin û di Şerê Xelîcê yê Duwem de rejîma Saddam rûxiya. Di sala 2005an de, bi Rabazavahiya (Qanûnî Esasî) Nû ya Iraqê re, dewleta Iraqê bi awayekî fermî bû federasyon û Dewleta Federe ya Kurdistanê ava bû. Li gor Rêbazavahiya Nû, diviya ku mesela Kerkûkê herî dereng heta dawiya sala 2007an, bi riya referandûmê bê çareserkirin û niştecihên Kerkûkê li ser pêşeroja bajêr biryar bidin, bê ka gelo Kerkûk di nav sînoren Dewleta Federe ya Kurdistanê de cih bigire, an jî ku girêdayî Bexdayê be. Di serî de hukûmeta Nurî el Malîkî ya ku di sala 2006an de hat kar, hukûmetên ku pişt re jî li Iraqê bûn desthilat, tu car nexwestin ku mesela Kerkûkê bibin referandûmê. Di sala 2014an

de, gava ku DAÎŞê Mûsil girt û êrîşî Kerkûkê kir, hingê hêzên leşkerî yên Iraqê ji Kerkûkê vekîşyan û Pêşmerge parastina bajarê hilgirt ser milên xwe. Kerkûk bi qasî sê salan di destê Kurdan de ma û di referandûma serxwebûna Kurdistanê de niştecihên bajarê bi %80an “erê” gotin. Belê hê di nav de mehek derbas nebûbû, di 17ê meha Cotmehê ya sala 2017an de, bi piştgiiriya Îranê û “hevkarîya” hin hêzên Kurd, Kerkûk destê dewleta navendî ya Iraqê.

II. DÎROKA BAJARÊ KERKÛKÊ

Gregory Abû'l-Farac, di kitêba xwe ya bi navê Dîroka Abû'l-Farac de, li ser dîroka avakirina bajarê Erbîlê radiweste û diyar dike ku ev bajar di dema Hz. Îbrahîm de hatiye avakirin. Li gor ku Abû'l-Farac dinivîse, Erbîl ji aliyê padîşahê Asûrê Nînos ve, piştî avakirina Nînovayê hatiye çêkirin. Dîsa li gor Abû'l-Farac, bajarê Erbîlê, ji bajarê Qudsê yê ku ji alî Melchîsedîk ve hatiye avakirin hê kevintir e (Abû'l-Farac, 1999:78). Abû'l-Farac qala avakirina Kerkûkê (Şehrezor) nake¹. Belê li gor hin agahiyan, dîroka cîwarbûna li Kerkûkê, hema bêje bi qasî Erbîlê kevin e û digihîje 2600 Beriya Îsa (B. Î.) (Nakip, 2007: 21).

Li gor agahiyên dîrokî bajarê Kerkûkê, Beriya Îsa (B.Î) di sedsala 8an de, ji alî Padîşahê Asurê Sarnabal ve hatiye avakirin. Hingê navê bajarê “Kerh Suluh” e ku ew jî tê wateya “bajarê Sarnabal.” Beriya Mîladê di sedalana II.an de “Kerkûk”

1 “Şehrezor” li Başûrê Kurdistanê, li herêma Cîbalê deşteke berdar e. Pevya “Şehrezorê” ji bo demeke dirêj hem ji bo navê herêmekê û hem jî ji bo navê bajarê “Kerkûkê” hatiye bikaranîn. Me jî di vê gotara xwe de, wek bajar “Şehrezor” û “Kerkûkê” bi heman wateyê bikaranîn. Li gor erdnîgarnasên Misilman, herêma Şehrezorê ji sê bajar û gundên dora wan pêk tê û di navbera Erbîl û Hamadanê de dimîne. Dîsa bi awayê ku erdnîgarnasên Misilman radigihînin Şehrezora ku di nav du bajaran de dimîne û bi awayê “Nîmrâh” (nîvê rê) jî tê bikaranîn, ji aliyê Kisrâ Zûr b. Dahhâk an Kubâd b. Fîrûz ve hatiye avakirin. Li gor hin agahdariyan jî Şehrezor di dema Aşûrnasrîpalê Asûrî (B. M. 883-859) de hatiye avakirin û hingê li vir gelê ku bi awayê “Lûllû” tên binavkirin dijîn. Di salên navbera 1431 û 1470an de ji ber êşa vebayê niştecihên Şehrezorê bi pirranî dişkên û êdî bajêr wek dereke niştecihî (cihê rûniştinî) nayê nişandan. Loma di dema Osmaniyan de, di Deftera Tahrîr ya sala 1560an de, wek navenda bajarê navê Şehrezorê derbas nabe. Dîsa li gor Deftera Tahrîr ya sala 1560an eyaleta Şehrezorê ji deh sancak, heft nehîye û 204 gundan pêk tê û navenda wê ya rêvebirî Zalm e. Di nivê sedsala XVIIan de, yazdeh sancak li ser Şehrezorê ne û ji vê demê bi şûn de bajarê Kerkûkê navenda rêvebirî ya eyaletê ye. Heta sala 1893an, navê bajarê Kerkûkê di nivîsandinên fermî de wek sancaka Şehrezorê tê bikaranîn. Ji ber ku navê Şehrezorê dişibe navê Mutasarrîfiya “Zorê,” di sala 1893an navê sancaka Şehrezorê cardin wek sancaka Kerkûkê tê guhartin.” Bnr. Ahmet Gunduz, “Şehrizor,” *Diyanet Islam Ansiklopedisi*, Istanbul 2010, r. 473-475. V. Minorsky, (C. E. Boswort), Shahrzor, *The Encyclopedia of Islam*, vol. IX, r.218, Şeraffedin Han, Şerefname 1, Kürt Ulusunun Tarihi, Çev. Celal Kabadayı, Yaba Yayınları, 2015, r.128

wek “Arrapkha” tê binavkirin. Di dema Seleûkosan de Kekkûk wek “Seleûkos,” di dema Sasaniyan de wek “Kermakân,” di çavkaniyên Sûryaniyan de wek “Beytî Kermay” an “el Kerh” tê binakirin. Piştî ku Tîmûr di sedsala XIVan de herême dagir dike, ji bo bajêr navê “Kerkûkê” tê xebitandin û cara pêşî di kitêba Şerefeddin Ali Yezdî de cih digire. Bi awayê ku tê gotin, Sartnabal Kerkûkê wek kelehek parastinî ya li hember êrîşên Medan ava dike. Bi hilweşîna Împaratoriya Asûrê re Kerkûk dikeve destê Medan, piştî Medan jî dikeve destê Persan (Gündüz, 2002:290-292). Beriya ku bajêr bikeve destê Medan, di sala 626an de (B.Î) leşkerên Nabopolasser yên di şer de serketin bi dest xistine di nav bajêr re derbas dibin, belê di sala 615an de (B.Î), di dema Cyaxeres Kerkûk dikeve bin serweriya Medan (J. H. Krames, I.A. V.5:144)

Di sefera Skenderê Mezin de (B.Î 331) Kerkûk di nav sînorên Împaratoriya Persî de bû, belê pişt re ket destê hêzên Skender û Piştî Îsa (P.Î) di sala 226an de bajar ket bin serweriya Sasaniyan². Di sala 642an de, di dema Hz. Omer de, di şerê Kaadisiyê (Qadîsiye) de Kerkûk ket destê Misilmanan û di sala 750an de, bi avabûna dewleta Abbasiyan re, Kerkûk di nav sînorên wê de ma. Piştî ku Şehrezor û pişt re jî welatê Îranê dikeve destê Misilmanan, hingê hêzên Erebbeyartiya xwe ya ku ji berê ve bî Kurd û Îraniyan re heye, hê pêşvetir dibin. Xên ji Qurana Pîroz, hemû kitêbên din tèn derbendkirin(qedexekirin) û Misilman li Şehrezor û Medayînê nêzikî 250 000 kitêban dişewitînin (Varli, 1997:91)³.

Beriya ku Erebbeyartiya Şehrezorê (Kerkûkê), li herême serweriya Sasaniyan dajo. Sasanî (226-651 P. Î) ji bo eyaleta Kerkûkê Garmakam dibêjin. Di çavkaniyên Asûriyan de ji bo herême Beth Garmâ, ji bo bajarê Kerkûkê jî Karkha Beth Selokh dibêjin. Ev nav dikare ji navê Padîşahê Selefkosan, Nîicatorê I. bê, ku di dema wî de bircek di keleha Kerkûkê de tê avakirin. Di dema Sasaniyan de Kerkûk navendek grîng ya Nestoriyan bi xwe ye jî. Metropolîtê Beth Garmâ li Kerkûkê rûdinê. Di çavkaniyên Erebbeyartiya de Beth Garmâ, bi awayê “Badjarma” û “Karkhîna” derbas dibe. Heta îro jî gelê Şeqlewa û Ayn Kawa, gava ku dixwazin biçin Kerkûkê, dibêjin em diçin “Karkhîna” (J. H. Krames, I.A. V.5:144). Di dema Abu Dulaf de (338/950) li Şehrezorê 60 000 konên Kurdan hene (Minorsky, The Encyclopedia of Islam, vol. IX, r.218).

2 Li gor Şerefxan, bajarê Şehrezorê di dema Sasaniyan de, ji alî Kobadê kurê Fîrûz yê Sasanî ve hatiye avakirin û Şehrezor tê wateya “Şehrê Fîrûz.” Bnr. Şeraffeddin Han, Şerefname I, r.128

3 Bi awayê ku Ebdullah Varlî dinivîse, ev helbesta jêrîn di dema ku Misilmanan Şehrezor wêran kiriye, bi zaravê Goranî hatiye nivîsîn : “Hurmuzekan reman atran kejan/ Wîşan şard we gewre ê gerekan/ Zorkarê Erebbeyartiya kirdine xapûr/ Kenayê pale ê heta Şarezor.” Kurmanciya helbestê weha ye: “Hurmuzekan mizgehî hilweşandin, agir temirandin/ Mezinê mezinan tune hunda kirin/ Zordarên Erebbeyartiya gund heta Şarezorê wêran kirin. Bnr. Varli, 1997: 91.

Serweriya Îslamê ya li herêma tu car bi awayê desthilatiyeke navendî û yekpare nîne. Herçiqas Şehrezor û axa Kurdan ya derûdorê bi awayekî fermî pêşî bi dewleta Abbasiyan û pişt re bi Emeviyan ve girêdayî be jî, desthilatiya Kurdan carna bi awayê mîrekî û carna jî bi awayê dewletên nîvserbixwe dajo. Di navbera salên 933 û 1044an li herêma Şehrezorê Dewleta Hesneweyh (Benî Hesneweyh) ya Kurdan heye⁴. Hesneweyh ji eşîra Kurdan ya Berzikan tên. Berzikan wek niştêcihên pêşî yê Şehrezorê tên zanîn û hin şaxên eşîrê li Wan, Hekarî û Suleymaniyê rûdinên. Sînorên Hesneweyhan hildikişê Zapa Mezin, ji Çemê Kerxa (Meraş) heta Xuremabadê fireh dibe (Varli, 1997:167-170).

Di sala 1015an de Ebû Şewq êrîşekê tîne ser dewleta Hesneweyhan û div ê êrîşê de Ebû Tahîrê Hesnewyî tê kuştin. Bi ser ku Ebû Tahîr bi xuşka Ebû Şewq re zewicandiye jî, Ebû Tahîr bi armanca ku sînorên dewleta Enaziyan (Benî Enaz) fireh bike zavaşê xwe dikuje. Di sala 1030an de Xeznevî ji ser bajarê Dînore ve êrîş tînin ser Ebû Şewq. Belê Ebû Şewq û kurê xwe Ebul Fetîh bi mîrxasî axa xwe diparêzin û li Xezneviyan dişkênin. Ji ber serketina Ebû Şewq, Xelîfê Bexdayê⁵ ew perrû dike û navê wî bi awayê Ebû Şewq Husam ed Dewle Ebû Şewq datîne. Şehrezor bi qasî 130 salan di destê dewleta Enaziyan de dimîne (Varli, 1997:184-185).

Demeke bi şûn de, Besasîrî bi artêşeke mezin ji Misîrê hat Bexdayê, Xelîfe girt û li Hadîsî avêt girtîgehê. Bi vî awayî Bexda, derûdora wê û Kerkûk jî ket bin serweriya Îsmâliyên Misîrî û bi qasî du salan xutbe li ser navê xelîfeyê Misîrî Muntasîr hat xwendin. Belê piştî du salan Tuxrul Begê Selçûkî bi artêşeke mezin ji Xorasanê derket rê, êrîş anî ser Bexdayê, Besasîrî girt û kuşt. Pişt re Tuxrul Xelîfe ji girtîgehê derxist û ew li ser postê wî yê xelîfetiye da rûniştandin (Fazlullah, 2013:35). Bi hatina Selçûkiyan re dawî li desthilatiya Îsmâliyan hat û pişt re Tugrul Beg desthilatiya dewleta Selçûkî li derên wek Kerkûk, Mûsil, Cezîre, Haleb û Basrayê qayim kir û vê deme hêdî hêdî Turkmen jî li herêma bi cih bûn. Kerkûk bi qasî 63 salan di destê Selçûkiyên Mezin de ma û dû re ket destê Selçûkiyên Iraqê. Belê serweriya Selçûkiyên Iraqê jî tene 12 salan ajot (Nakip, 2007: 23).

Di sala 1139an de Kerkûk ket destê Atabegiyan û Îmameddîn Zengî tevahiya herêma kir bin destê xwe. Îmameddîn Zengî herêma Şehrezorê ji destê Kipçakê kurê Arslantaş stand (Zekî Beg, 2014:144). Serweriya Atabegên Mûsilê di sala 1127an dest pê kir û heta sala 1233an ajot⁶. Pişt re Kerkûk dikeve destê Atabegên

4 Minorsky dîyar dike ku serweriya Hesneweyhan ya li Şehrezorê di navbera 400-434/1010-1043an de ye. Dîsa li gor Minorsky, hatina Turkmenan û Atabegên Zengî ya herêma sedsala 12an e. Bnr. Minorsky, *The Encyclopedia of Islam*, vol. IX, r.218

5 Di navbera salên 991-1031an de li Bexdayê Xelîfe el-Qadir li ser kar e. Bnr. V. Minorsky, TH. Bois, D.N.Mac Kenize, *Kürtler ve Kürdistan*, Doz Yay. 2004, r. 57.

6 Di sala 1226an de erhêjek giran bajarê Şehrezorê wêran dike. Belê li gor al-Ûmarî (749/1348), beriya ku nifûsa Şehrezorê ji cihê xwe bibe niştêcihên bajêr Kurdên Kosa ne. Li heman herêma şengêhên wek Kosa Madîna, Mamenû- Kosa jî hene. Bnr. Minorsky, *The Encyclopedia of Islam*, vol. IX, r.218

Erbîlî. Ji Atabegiyên Erbîlê Muzafferadîn Gokboru (1154-1232), yek ji wan kesan bû ku 44 salan serwerî kir⁷. Bi salên dirêj li ser desthilatiyê mayina wî, bi “merivatiya” wî ya bi Eyyubiyên re jî têkildar bû. Ji ber ku Muzafferadîn bi xwişka Selaheddîne Eyûbî re zewicandîbû û bi awayekî di bin sî û parastina Eyyubiyên de bû, dema serweriya wî ya salên dirêj bêkêşe ajot (Nakip, 2007:24). Di sala 1174an de, li ser mirina Nureddîn Zengî, Selaheddîne Eyûbî ji Misirê hat Şamê, pişt re Haleb, Mûsil, Amîd, Harran, Enteb ket destê Eyûbîyan. Gava ku Selaheddîn di sala 1183an de Amîd stand, wî bajêr wek mîrektî (begîtî) da Nûredîne kurê Kara Aslan (Abû'l Farac, 1999:431). Ji sala 1175an heta hatina Moxolan, navendên wek Şam, Erbîl, Kerkûk, Heleb û Bexdayê, heta welatên Misir, Yemen û Sudan jî di destê Eyûbîyan de bû.

Di sala 1193an de Harzemşahiyan Selçûkiyên Horesanê ji navê/holê rakirin, Alaeddîn Takîş Harzemşah, li hêla bajarê Reyê artêşa Sultan Tugrul tîk bir. Tugrul li qada şer hat kuştin, Harzemşahiyan serê wî jê kir û şand Bexdayê. Serê Tugrul li Bexdayê, li pêş qesra Xelîfe, li ser qamîşekî hat daleqandin (Abû'l Farac, 1999:467). Hingê derûdor û Kerkûk ji bo demeke kurt ket bin serweriya wan. Belê serweriya Harzemşahiyan dirêj neajot. Demek bi şunda artêşa Moxolan wek kulî û morîstankan ji ser Îranê ve bi ser Kurdistan û Bexdayê ve kişiya. Hulagû beriya ku bikeve Bexdayê pêşî axa Kurdan tarûmar kir. Di meha Befranbarê ya sala 1257an de hêzên Hulagû, ji Hamedanê bi ser Kirmanşan û Huwanê re bi rê ketin. Artêşa Moxolan, li Kirmanşan û derûdora wê qetlîamên mezin pêk anîn û her der talan kirin. Li ser riya ku diçe Bexdayê, çî gund û bajarên Kurdan yê ku derketin pêşiya wan hilweşandin û di Xaneqîne (Kerkûkê) re jî derbas bûn (Fazlullah, 2013: 32, 39).

Di sala 1258an de neviyê Cengizxan Hulagû Bexda û der û dora wê kirin bin destê xwe. Di êrişê Moxolan ya li ser bajarê Bexdayê de, fermandarê leşkeri yê

---

7 Selaheddîne Eyûbî di sala 1182an de, di meha Muharemê de ji Misirê bir ê ket û hat Sûriyê. Di rê de wê êriş bir ser axa Frenkan û di 11ê meha Saferê de gihîşt Dimîşkê. Di heman salê de Selaheddîn, di meha Rebiuleevl' de ji Dimîşkê derket hat nêzikî Taberiyê. Sultan li wir êriş bir Bîsan, Cenîn û el-Gûr û wan deran ji Frenkan stand. Dû re êriş anî ser Beyrûdê û bajêr dorpêç kir. Demekê bi şûn de bi aliye el- Cezîrê ve çû û Çemê Firatê, li hêla Birê (Bîrecîkê) derbas bû. Hingê Muzafferadîn Gokboru, ku kurê Zeyneddîn Alî Kûçîk b. Bektekîn bû, li gel Sultan Selaheddîn bû. Wê gavê Muzafferadîn Gokboru desthilatdarê Harranê bû. Selaheddîn ji mîrên wan hêlan re name şandin, da ku serweriya wî qebûl bikin. Hakîmê (desthilatdarê) Hesenkeyfê Nureddîn Muhammed b. Kara banga wî qebûl kir. Sulan girt ser Ruhayê, ew der dorpêç kir û kir deste xwe. Selaheddîn, desthilatiya Ruhayê da Muzafferadîn Gokboru. Ango Muzafferadîn Gokboru, yek ji desthilatdarên Sultan Selaheddîn bû. Pişt re Sultan êriş bir ser Rakkayê û ew der jî stand. Dû re Selaheddîn bi ser Xebûr, Karkisiya, Maksîn, Ūrban û Nisêbînê ve çû û ev der jî kirim destê xwe. Bnr. Şihabeddîn b. Fazullah El-Ömerî, Mesâliku'l Ebsar, Tûrkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay. Istanbul 2014, s.306

artêşa Abbasiyan, Fetheddîn Îbn-î Kurdî bû. Artêşa Îbn-î Kurdî li ber êrîşa Moxolan şikest û wê rojê ji Bexdadiyan diwazdeh hezar (12 000) kes mirin, ku hin ji wan jî di herî û ritamê de asê mabûn û hin jî di avê de xeniqîbûn (Fazlullah, 2013:32,39). Hêzên Moxol, di 10 Sibata 1258an de, gava ku ketin bajarê Bexdayê, bi deh hezaran mirovî di şûr re derbas kirin (Yousif, 2009: 298). Serweriya Moxolan (dewleta Îlhaniyan) ya li herêmê heta sala 1339an berdewam kir. Piştî Îlhaniyan, Celayîrî (1339-1410), piştî Celayiriyîyan Karakoyunî (1411-1468) û piştî re Akkoyunlu (1468-1508) li herêmê serweriya xwe ajotin.

Piştî Şerê Çaldiranê, di sala 1516an de, Kerkûk bi Mêrdîn, Mûsil, Hesenkêf û Raqqayê re ket bin serweriya Osmaniyîyan. Di dema Osmaniyîyan de, Şehrzor bi awayê eyaleta Kerkûkê tê bi navkirin, ku ev yek bi xwe jî bi awayê binavkirina erdnîgarê tevliheviyekê çêdike (Minorsky, The Encyclopedia of Islam, vol. IX, r.218). Belê demekê bi şûn de Kerkûk cardin ket bin serweriya Sefaviyan. Di sala 1534an de Kanunî Sultan Silêman sefera Irakeynê li dar xist û Kerkûk cardin gihîşt Osmaniyîyan. Kanunî di 21ê Nîsana 1535an de hat Kerkûkê û 24 rojan li vir ma. Ji vê demê bi şûn de, êdî Kerkûk di navbera Mûsil û Bexdayê de wek wargeheke bazirganî girîng bû. Di dema ku Şerefhanê Bedlîsî kitêba xwe ya bi navê û deng Şerefnamê dinivîse de Kerkûk warnişîngeha (îkametgah) paşayên Şehrezorê ye (Şeraffedin Han: 2015: 133).

Di sala 1624an de Sefaviyan cardin Bexda girt û Kerkûk jî ket destê wan, belê Osmaniyîyan şeş sal bi şûn de, di sala 1630î de dîsa Kerkûkê ji Îraniyan standin. Di dema Nadir Şah de, di sala 1733an de, Kerkûk cardin ket destê Safeviyan, belê vê carê jî zêde di destê wan de nema. Bi peymanê ku di sala 1746an de, di navbera Îranê û Osmaniyîyan de pêk hat, Kerkûk li ser axa Osmaniyîyan ma. Piştî Şerê cîhanê yê Yekem, di roja 28ê Razbera 1918an de Kerkûk ket destê Îngilîzan (Gündüz, 2002: 291).

III. NASNAMEYA KERKÛKÊ

Agahiyên li ser bajarê Kerkûkê û bi gelemperî erdnîgariya ku Kurd li ser dijîn, bi awayekî gelek fireh di kitêba Yakût el Hamevî (1179-1229) ya bi navê *Mû'cemû'l Buldan* de cih distînin. Bi awayê ku Hamevî dinivîse: "Şehrezor, di nav Hemedan û Erbilê de, li Cîbalê bajarek fireh e. Zor ji aliyê b. El- Dehhaq⁸ ve hatiye avakirin. Di Farisî de şehîr bi tîgîha bajêr e. Hemû şênîyên (niştêcihên) vê herêmê Kurd in. Edebiyatnas Muhelhel vê yekê got: 'Şehrezor ji bajar û gundan pêk tê û bajarek

8 Dehhaq şexsiyete mitolojîk e û baş nayê zanîn ku kîngê jiyaye. Li gor hin agahiyan, Dehhaq hê beriya ku qebîleyên Hînt û Îranî jî hev biqetin xuya bûye. Bi awayê ku Fîrdewsî di Şahnamê de dinivîse Dehhaq kurê Padîşah Mêrdas e. Li gor Îbn-î Esîr, Dehhaq Fîrewnê pêşî ye. Li gor rîwayetêkê Dehhaq Nemrûd e. Bnr. Kurşat Demîrcî, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara 2002, Cilt:8, r. 409.

mezin e...’ bajar li çolê ye. Şiddet û xedarî bi gelê wê re heye. Ew jiyana xwe dixin xeterê û tiştên xwe diparêzin. Stûriya sûrên (keleh) bajêr heşt zîra ye⁹. Piraniya begên wan ji wan in (Çetin, 2014: 125).” Li gor agahiyên el Hamevî, li herêma Şehrozê bajarek bi navê Şiz heye, ku gelê wê jî gelek serhildêr e. Di navbera Şehrezor û Şîrê de jî bajarek biçûk heye ku navê wî jî Duzdan e. Bi awayê ku Hamevî dinîvîse, bajarê Şîzê ji alî Dara b. Dara¹⁰ ve hatiye avakirin û Skenderê Mezin li vir tu serketinekê bi dest nexistiye. Şehrezoriyan, tam di dema ku êdî hêvî ji wan hatiye birrîn dîne Îslamê qebûl kirine. Navçeyên Xaneqîn û Kerhûcûddana Şehrezorê, bi tiriye xwe ye bi navê es-Sunnaya tên zanîn” (Çetin, 2014: 126).

Bêguman el Hamevî yek ji wan kesan e ku bi van gotinên xwe rasterast nasnameya bajarê Kerkûkê aşkere dike: “Hemû şênîyên (niştcehên) vê herêmê (Şehrezorê) Kurd in.” Em bi sala ku El Hamevî kitêba xwe nivîsandiye tam nizani bin jî, em dizanin ku ew di navbera salên 1179-1229an de jiyaye. Nexwe ji beyanên el Hamevî bi eşkereyî kifş dibin ku hêj ji 900 sal berê ve, nifûsa Kerkûkê bi piranî ji Kurdan pêk tê, li Kerkûk û derûdora wê Kurd dijîn û Kerkûk bajarê Kurdan e. Di dema Selçûkiyan de, gava ku desthilatiya bajarên Kurdan dikeve destê Tirkmenan, hingê li hin deran, malbatên Tirk dibin beg an mîrên herêmê, belê el Hamevî ji bo Kerkûkê dibêje: “Piraniya begên wan ji wan in.”

El Hamevî weha dinîvîse: “Îro ev bajar bi awayekî delal li ber desthilatdarê Erbîlê Muzaffaruddîn Gokborî b. Alî Koçek serî datînin. Belê Kurdên li çiyayên vê herêmê, çawa ku adetê wan e hêj jî rêwîyan ditirsînin, malên kesên din ji wan distînin û diziyê dîkin. Ne li erzê wan ketin, ne kuştin û ne jî dîl standin li ber van kirinên wan nabe asteng. Ji xwe ev adetek Kurdan ye kifş û taybetiyek wan e û eniya wan bi vê hatiye dexmekirin.” El Hamevî di berhema xwe de diyar dike ku Şehrezorî Şafîî ne û alimê (zanayê) navdar, Ebû Bekîr el Mubarek b. El. Hesen eş-Şehrezorî, ji bajarê Şehrezorê ye (Çetin, 2014: 126).

Yakût el Hamevî, di kitêba xwe ya bi navê *Mû’cemûl Buldan* de, navê hin bajarên ku Kurd lê dijîn û warê Kurdan e weha dide: Erzen, Sîirt, Hîzan, Hanî, Amîd, Hesenkêf, Semanîn, Tel Fafan, Cezîretû Îbn Omer, Zevzan, Nîsêbîn, Dara, Mêrdîn, Dinêser, Ruha (Urfa), Mûsil, Akra, Îmadiye, el- Hisniye (Zaxo), Dakûka, Sîncar, Erbîl, Xaneqîn, Şehrezor, Suherevend, Kirmîsîn, Sîser, Cebel, Hulvan, Hemedan (Çetin, 2014: 126).

Kifş e ku sînorên Kurdistanê, di sedsala pêşî ya avakirina dewleta Osmanî de, ji Meletyayê derbas bûye û heta Sêwasê hatiye. Mevlana Mehmed Neşrî, di

9 Zîra: Navgînek pîvanî ye. Ji serê tiliyê heta enîşkê zîrayek e. Zîra kêma zede 45-50 cantîm e.

10 Di dîroka Persan du Dara (Darîus) hene. Darîûsê Mezin di navbera salên 552 û 485 (B.Î) Darîûsê II. bi navbera salên 423 û 405(B.Î) an serwerî kiriyê. Dara b. Dara dikare Darîûsê duwemîn be.

Cîhannumâ xwe de weha dinivîse: “Wê demê Bâyezîd Xan Meletiyê ji Turkmen, Dîvrikê ji Kurd, Behisnî jî ji Tirkmen stend. Ew ne padişahên kevin bûn. Ev der piştî Eretne¹¹ ketibû destê wan. Bâyezîd Xan, ew hemû wîlayet stendin. Begên wan reviyên û çûn ba Ereban” (Neşrî, 2008: 154). Îcar ji van rêzên Neşrî jî kifş dibe ku hingê Dîvrik (îro navçeyek li ser bajarê Sivasê ye) di destê begê Kurd de bûye û Yildirim Bâyezîd (1360-1403) ew der ji destê wî stendiye.

Em dizanin ku gotina “Şehrezorê” ji bo demeke gellek dirêj hem ji bo navê herêmekê û hem jî ji bo navê bajarê “Kerkûkê” tê bikaranîn. Belê pişt re, di dema êrîşên Tîmûrîleng ên ser Kurdistanê û sedsala pêşî ya avabûna dewleta Osmanî de, hêdî hêdî navê Kerkûkê jî tê bikaranîn. Di *Zafernameya Nîzamuddîn Şamî* ya ku di sala 1404an de bi fermana Emîr Tîmûr hatiye nivîsîn de, (Şamî, 1949: 177) û *Zafernameya Şerafeddîn Alî Yezdî* ku di sala 1425an hatiye nivîsîn de navê Kerkûkê, ne wek herêmekê, belê rasterast e ji bo bajarê Kerkûkê tê bikaranîn (Yezdî, 2013:509). Di *Zafernameya Şerafeddîn Alî Yezdî* de bi vî awayî ji Kerkûkê tê qalkirin: “...pişt re bi leşkerên xwe re, bi meşeke bilez ber bi herikîna çem ve pêş ve çû, Tavûkê derbas bû û hat kela Kerkûkê. Gelê kelehê, bi sernermî (îtaatkarî) şûtikên xwe girêdan û bi diyariyan derketin derve” (Yezdî, 2013: 509).

Di nîvê pêşî yê sedasala 17an de Katîp Çelebî (1609-1657) bi artêşa Osmanî re li herêma Mûsilê digere û çavdêriyên xwe di kitêba xwe ya bi navê “Keşfü’z-Zûnun” (*Cîhannuma*) dinivîse. Hingê Katîp Çelebî Mezopotamyayê bi awayê Kurdistan, Cezîre û Iraqê dabeş dike. Li gor vê dabeşkirinê Mûsil û Şerîzor (Şehrezor) ew der bû ku Osmanîyan jê re El Cezîre digot (Marufoglu, 42/1996). Bi awayê ku Katîp Çelebî salix dide, Kurdistan ji tengava Hurmuzê dest pê dike, Meletî, Meriş û bakûrê Wanê distîne nav xwe, ji alî başûr ve diçe Mûsilê û digihîje heta Iraqa Ereban. Her wekî tê dîtîn Katîp Çelebî jî herêma Şehrezorê di nav sînorên Kurdistanê de dibîne.

Yek ji wan kesên ku hema bêje li seranserê dewleta Osmanî geriya û çavdêriyên xwe nivîsandiye Evliya Çelebî (1611-1685) ye. Riya Ewliya Çelebî di van gerên wî de bi ser gelek bajarên Kurdistanê jî ketiye nivîskar di derbarê wan de agahiyên xwe bi hurgilî nivîsandiye. Evliya Çelebî, di *Seyahatnameya* xwe de, gava ku qala Kurdistanê dike Kerkûkê jî wek bajarekî Kurdistanê dijmêre û weha dibêje: “Welatekî mezin e, kujek wê ji aliyê bakûr ve digihîje diyarî Erzerûmê, ji wir da-dikeve diyarî Wan, diyarî Hakkarî û ber bi jêr ve Cîzîr, Îmadiye, Mûsil, Şehrezor, Herîr û Erdelanê distîne nav xwe û heta ku dişiqite Bexda, Derne, Derteng û Basrayê, heftê qonax Kurdistanê qebûlkin.” Qet şik tune ye ku Seyahatna-

11 Mîrîtiyek ku di navbera salên 1325-1343an de, li Enedolê, li herêma Amasya ava bûye. Binêre: Murat Alî Ciwan, “Amasya Kurd Emîrlîgî,” <https://muradciwan.com/2018/02/18/amasya-bagimsiz-kurd-emirliqi/>, gihîştin: 12.12.2018.

meya Ewliya Çelebî û agahiyên wê ji alî dîroknasên rojavahî ve jî wek xebateke rastîparêz tîen hesabandin. Kifş e ku Ewliya Çelebî sînoren Kurdistanê heta pêş Bexda û Basrayê dibe. Bi vî awayî ew rastiyeke dîrokî ya ku baş tê zanîn jî destnîşan dike: Axa Ereban her ku diçe bi aliye Kurdistanê ve fireh dibe. Eger Osmanîyan bi zanebûn pêşî li firehbûna Ereban negirtina, dibû ku îro ji alî başûr ve hêj bêtir cih û warên Kurdan biketana bin serweriya Ereban.¹² Îcar Ewliya Çelebî, gava ku giliyê (behsa) Nehavendê dike, cardin ji qala Şehrezorê dike û dibêje ku niştasihên derûdora keleha Kînkîvera ku bi qasî merhaleyekê ji Nehavendê dûr e, bi gelemperî jî Şehrezorê ne û Kurdên Şîî ne (Ewliya Çelebi, 2013: 461).

Di dema Osmanîyan de Kerkûk wek sancaqek li ser wîlayeta Mûsilê ye, loma hergav çaxê ku qala Mûsilê tê kirin, Kerkûk jî di nav mijarê de cihê xwe digire. Osmanîyan ji bo herêma Mûsil û Kerkûkê Cezîra Jorîn jî digotin. Herêma Mûsilê di berhemên ku ji alî erdnîgarnasên Ewrûpê ve hatine nivîsîn jî wek Cezîra Jorîn hatiye salixdan (Darkot, 1971: 743-44).

Li gor hejmartina nifûsî ya ku dewleta Osmanî di salên 1881-1883an de pêk tîne, nifûsa Kerkûkê 22 hezar û 694 kes e. Ji vê nifûsê 22 008 kes Misilman, 2 kes Rûm, 243 kes Katolîk û 441 kes jî Cihû ne (Gündüz, 2002: 292). Kifş e ku di vê nifûsjimariyê de, Misilman û civatên ku ne Misilman in cihê hatine jimartin, belê mensûbiyeta etnîkî ya Misilmanan nehatiye diyarkirin.

Panzdeh- şanzdeh sal piştî vê nifûsjimariyê, vê carê Şemseddîn Samî yê ku bi eslê xwe Arnawûd e, hem li ser Kerkûkê û hem jî li ser pêkhatina etnîkî ya bajêr agahiyên gelek hêja dide. Ji agahdariyên Şemseddîn Samî, bi aşkerayî xuya dibe ku Kerkûk bêşik û bêguman bajarekî Kurdan e. Ne beriya wî û ne jî piştî wî, tu kesî bi qasî wî bi berfirehî agahî li ser nasnameya etnîkî ya bajêr nedaye. Şemseddîn Samî, di kitêba xwe ya navê Kamûsu'l-A'lâmde, ku di navbera salên 1889-1898an de amade kiriye de, bi vî awayî qala Kerkûkê dike: "Ji çaran sisêyê gelê Kerkûkê Kurd e, ji çaran yek jî Tirkmen, Ereb û yê din in. Li bajêr 760 Cihû û 460 Keldanî jî hene" (Sami, 2001: 182).

Herwekî tê dîtin Şemseddîn Samî, ne tenê rêjaya Kurdan, bê ka bi çi awayî li bajêr piraniyê pêk tînin, her wiha agahiya bê ka li bajêr çend Cihû û çend Keldanî hene jî dide. Îcar çend sal piştî Şemseddîn Samî, vê carê Alî Rîza, di berhema xwe ya bi navê Atlaslı Memâlik-i Osmanîye Coğrafyasi de, ji bo sala 1902an nifûsa herêmê Kurdistana başûr wiha dide: Nifûsa bajarê Mûsilê 61000, nifûsa Silêmaniyê 15000, ya Kerkûkê 30000, ya Sîncarê 7000, ya Erbilê 6000, ya Koysancakê 10000, ya Amediye 5000. (Ali Rîza, 1902: 57).

12 Ji bo agahiyên ku dewleta Osmanî rê nade ku eşîrên Ereban ber bi axa Kurdistanê ve fireh bibin, bnr. (Kandemir, 2016).

Çend sal piştî Alî Riza, vê carê Îbrahîm Hîlmî, di kitêba xwe ya bi navê *Memâlik-i Osmaniye'nin Cep Atlasi* de, nifûsa Mûsilê ya sala 1907an 351 200 kes nîşan dide. Di heman berhemê de nifûsa bajar û navçeyan wiha tê dayin: Navenda Mûsilê 65000, sancaka Kerkûkê 30000, sancaqa Silêmaniyê 15000 û Koysancak 10000 (Î. Hilmi, 1907: 220-221).

Di Ansîklopediya Îslamê ya ku bi Îngilîzî hatiye amadekirin de jî li ser nifûs û nasnameya Kerkûkê agahdarî tînin dayin û Kerkûk wek bajarakî Kurdan tê nîşandan. Di benda Kerkûkê ya ku ji aliyê J. H. Kramers ve hatiye nivîsandin wiha tê gotin: "Di sedsala 12an de Kerkûk û derûdora wê di bin serweriya begitiya Tirkkan Begtekîn de bû, ku paytexta wê Erbîl bû. Di sala 1638an de Mûratê IV. Bajar (Kerkûk) stend, belê xwediyê herêmê yê rastîn eşîrên Kurd in. Li gor jimartina sala 1965an nifûsa Kerkûkê li ser hev 184000 kes bû. Ji vana 71000 Kurd, 55000 Tirkmen, 41000 Ereb û yê din bûn...Herêma Kerkûkê di eslê xwe de mesekenek Kurdan e" (J. H. Krames, I. A. V. 5: 145).

Di sala 1878an de wîlayeta Şehrezorê jî bi ser Mûsilê ve tê danîn û li ser hev wîlayeta Mûsilê bi Stenbolê ve tê danîn. Heta sala ku ev herêm ji destê dewleta Osmanî derketiye jî statûya wîlayeta Mûsilê neguheriye (Marufoglu, 1988: 39).

Sancaqa Kerkûkê di belgeyên Osmanîyan û nivîsên resmî de heta sala 1892an bi awayê Şehr-î Zor derbas dibe. Îcar ji ber ku ev nav, bi navê Mutasarrafîya Zorê re gelek dirûvdar e, ji bo ku bi vê dera ha re têkil nebe, ji sala 1893an wê de Osmanîyan navê Kerkûkê bi kar anîne. Mutasarrafîya Zorê li başûrê Diyarbekir û Halebê cih distend (Bayrak, 2016).

Di sala 1894an de, dabeşîya desthilatî ya wîlayeta Mûsilê

Lîva	Navçe (Qeza)
1- Mûsil	1-Îmadiye 2-Zaxo 3-Akra
2- Kerkûk	1-Erbîl 2-Salahîye 3-Koysancak 4-Rewandiz 5-Ranya
3- Silêmaniye	1-Karadag 2-Baziyan 3-Merge 4-Şehrî-bazar 5-Gulanber

Çavkanî: *Mûsil Salnamesi*, 1312 (1894), Ragihêr: Marufoglu, r.39

Bi awayê Îbrahîm Hilmî dinivîse, Wîlayeta Mûsilê ji sê sancaq, 14 navçe, 28 nahîye û 3394 gundan pêk tê (Î. Hilmî, 1907: 220-221).

Piştî şerê Cihanê yê Yekem, hem Meclisî Mebûsan ya Stenbolê û hem jî Meclisa ku li Enqerê hat danîn, sînorên dewleta nû ya ku ewê bê avakarî, derên ku Kurd û Tirk lê dijîn, ango Enedol û Kurdistanê didîtin. Mustafa Kemal, di 1ê Gulana 1920an de, di axatîna xwe ya meclisê de wiha digot: “Sînorê me yê netewî ji başûrê Îskenderûnê derbas dibe, ber bi Şerqê ve dirêj dibe, Mûsil, Silêmaniye û Kerkûkê digire nav xwe (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1985:163).” Di demajoya Lozanê de jî, serokê heyeta Tirk Îsmet İnönü, hergav li ser vê bingehê doza Mûsilê kir: “Em Mûsilê dixwazin, çimkî em dizanin ku piraniya nifûsa Mûsilê ji Kurdan pêk tê... Dewleta me, dewleta Tirk û Kurdan e” (Kiran, 2001, sayî:148).

Di sala 1918an de gava ku Îngilîzan Mûsil dagir kir, hingê wan li Erbilê parêzgehek (walîtiyek) nû saz kir. Li gor nîrxandina Îngilîzan, di sala 1921an de, ji şênîyên herêma Kerkûkê, 75000 Kurd, 35000 Tirkmen, 10000 Ereb, 1400 Cihû û 600 Keldanî bûn. Di sala 1925an de lijneyeke Koma Netewan (League of Nation) jî ji bo çareserkirina pîrsa Mûsilê hatibû herêmê û li ser avahiya demografîk lêkolîn pêk anîbûn. Li gor agahiyên vê lijneyê jî, ji % 63ê nifûsa Kerkûkê Kurd, ji % 19 Tirkmen û ji %18 jî Ereb bûn (Talabany, 2007:75-78).

IV. LI KERKÛKÊ EŞÎRÊN KURDAN

Her kesê ku bi qasî piçekî li ser civaknasiya Kurdan lêkolîn kiribe, ewê bi hêsanî bibîne ku rastiyeke Kurdan ya “eşîrtî” heye û bi taybetî di sedsala 19 û 20an de, çanda eşîrî di nav Kurdan de gelek serwer e. Hema bêje cih û warên eşîrên Kurdan kifş in û eşîrên Kurdan li seranserê Kurdistanê belav bûne. Eşîrên Kurdan, dixwazî bi tevahî cîwarbûyî bin, dixwazî jî koçer û nîvkoçer bin, ew tu car jî nav sînorên axa Kurdistanê dernakevin. Xêynî jî yên ku bi armanceke siyasî ji ser axa xwe hatine dûrkerin, hemû eşîrên Kurdan pergala xwe ya eşîrtî li ser axa Kurdistanê ajotîne. Di raporeke artêşa Osmanî ya (Osmanlı Ordu-yu Humayun Raporu) sala 1905an de, eşîrên Kurdan yê li wîlayetên Mûsil û Şehrîzorê (Kerkûkê) nav bi nav tên dayin.

Di sala 1905an de eşîrên Kurdan yê li Mûsil û Şehrîzorê: Yên Koçer, yê nîvkoçer û yê cîwarbûyî:

Tablo: 1

Nav	Milên Wan	Nifûsa Wan	Herêmên wan
Tayyârî	14	48.100	Îmadiye
Sûrçî	4	14.900	Akra, Rewandiz
Sûrçî	1	250	Erbîl, Altinkopru
Kakaî	1	220	Erbîl, Kekek
Kakaî	1	850	Dakûk
Rîzarî	2	630	Rewandiz
Herkî	12	12.270	Akra, Rewandiz
Şîrvan	1	4.670	Rewandiz
Mezûrî	2	4.400	Rewandiz
Bradost	3	4.500	Rewandiz
Hoşnâv	2	7.500	Koysancak
Pîşkelî	1	3.500	Raniye
Bezîrî	1	2.140	Raniye
Mandimira	1	430	Raniye
Belbâs	7	1.800	Raniye
Aker	5	2.610	Raniye
Yerlî Babûlî	2	435	Raniye
Susnî	1	265	Raniye
Kork	1	341	Raniye
Balekî	2	1.360	Rewandiz
Şeyh Bizînî	2	2.710	Erbîl
Pîşter	3	5.260	M. Hamid
Kafroş	1	1.588	Çemçemal
Bâne	1	2.310	Bane
Îsmail Azîzî	7	2.275	Silêmaniye
Berzenci	2	2.730	Silêmaniye
Guvara	-	650	Silêmaniye
Caf	25	45.460	Silêmaniye
Palânî	7	1.330	Qaratepe
Hemavend	6	840	Çemçemal
Şûvan	3	4.500	Şûvan
Tâlbânî	1	1.670	Qaratepe

Çavkanî: Osmanlı Ordu-yu Humayun Raporu-1905

Mihemed Emîn Zekî, di kitêba xwe ya bi navê *Dîroka Kurdistanê* (r. 345-348) de, eşîrên derûdora Kerkûkê wiha dide:

Tablo: 2

Herêma Îdarî	Eşîret	Milên Wan
Herêma Îdarî	Eşîret	Milên Wan
Mendelî	Qerelûs	Geş, Kaytûn, Çarmawend, Kaewend, Neftçî, Gawsuwarî
Xanekîn	Soremirî	Kelhor, Tûtik, Mamecan, Eyne, Entarî
Bajarê Kerkûkê	Şerefbiyan	Korekî, Emirhanbegî, Azîzbegî, Gaxar, Nadirî
Navçeye Xanekîn	Baclan	Comûr, Kazanlı
Navçeye Xanekîn	Delo	Camrêzî, Pencankeştî, Kaş
Navçeye Xanekîn	Delo	Tarkowend, Salimweysî
Navçeye Xanekîn	Gaxwar	
Navçeye Xanekîn	Keze	Sadallah Beg, Koxda, Baram, Serkal
Navçeye Xanekîn	Palanî	
Bajarê Kerkûkê û Sancaka Xanekîn	Berzencî	
Bajarê Kerkûkê û Sancaka Xanekîn	Omer Mil	
Bajarê Kerkûkê û Sancaka Xanekîn	Tilşan	
Bajarê Kerkûkê û Sancaka Xanekîn	Zengene	
Bajarê Kerkûkê û Sancaka Xanekîn	Zend	Muhemed Salix Axa, Tahîr Xan, Ûlyan, Xenî
Bajarê Kerkûkê û Sancaka Xanekîn	Dawide	
Bajarê Kerkûkê û Sancaka Xanekîn	Leylan	
Bajarê Kerkûkê û Sancaka Xanekîn	Talabanî	
Bajarê Kerkûkê û Sancaka Xanekîn	Cebarî	
Bajarê Kerkûkê û Sancaka Xanekîn	Sewan	
Bajarê Kerkûkê û Sancaka Xanekîn	Salihîye	
Bajarê Kerkûkê û Sancaka Xanekîn	Şêxbizînî	

Yek ji wan kesên ku cara pêşî bi awayekî akademîk li ser eşîrên Kurdan nivîsandîye Mark Sykes e. Beriya ku gotara xwe ya li ser eşîrên Kurdan di sala 1908an de, di kovara *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* de çap bike, Mark Sykes bi qasî 7 500 mîlî di nav axa Kurdan de digere û bi gelek kesan re dipeyive (Sykes, 1908, vol. 38: 461-486). Mark Sykes, kêr-zêde navê hemû eşîrên Kurdan û derên ku lê dijîn dide. Ew tenê li ser eşîrên Kurdan yê ku li ser axa Kurdistanê dijîn nesekiniye, her wiha ew qala eşîrên Kurdan yê ku li Enedolê dijîn jî dide.

Mark Sykes di gotara xwe de navê hin eşîrên Kerkûkê jî dide. Bêguman yek ji eşîrên Kerkûkê yê herî mezin û herî belavbûyî Şêxbizîni ne. Sykes gelek pesnê jîrtî û mêrxasiya Şêxbizîniyan dide û diyar dide ku ew gelek şervan û siwarên baş in. Sykes dibêje ew ewqas jîr in ku tivinga Martini Henry çêdikin. Milekî Şêxbizîniyan li çend bajarên Enedolê jî belav bûne û Sykes bawer dide ku ew eşîr di dema Yavûz Sultan Selîm de ji ser axa xwe hatine sirgûnkirin (Sykes, 1908, vol. 38: 461-486).

V. BI DEMOGRAFIYA BAJARÊ KERKÛKÊ LEYISTIN

Ji Kerkûkê qewirandin û paqijîya etnîkî ya li hemberî gelê Kurd, di sala 1963an de bi awayekî sîstematîk dest pê kir. Di Tîrmeha sala 1963an de, Alî Salih el Sadî li ser navê rejîma Baasê, li derûdora Kerkûkê 13 gundên Kurdan bi tevahî hilweşandin û li navçeya Dûbzê ya ku li ser bajêr e, 34 gundên Kurdan vala kir û Ereban di cihê wan de bicih kirin. Bêguman ev destpêk bû. Piştî ku rejîma Baasê cihê xwe baş bi keys kir û di sala 1968an de serwerî bi tevahî kir destê xwe, ji Kerkûkê qewirandina Kurdan bênavber dom kir. Di salên 1971 û 1972an de, rejîma Baasê bi hezaran Kurdên Şîî ji Kerkûkê derxistin û ew şandin Îranê. Çimkî Baasiyan dizanibûn, eger ew pêşniyaza Molla Mistefa Berzanî ya hejmartina nifûsa Kerkûkê qebûl bikin, hingê ewê kifş bike ku pîrriya niştecihên derûdora bîrên petrolê yê Kerkûkê Kurd in (P. Sluglett: 715).

Di nabeza salên 1963 û 1988an de, 779 gundên Kurdan yê li derûdora Kerkûkê hatin hilweşandin. Ji bo ku pêşî li vegara Kurdan were girtin zevî û baxçe hatin şewitandin, pez û dewarên wan hatin talankirin, bîrên avan hatin korkirin û goristanên Kurdan hatin xerakirin. Di encama vê tevgera paqijîya etnîkî de, 37, 726 malbatên Kurd ji gundên xwe hatin derxistin. Eger serê her malbatê 4-5 nefer jî bê hesabandin, hingê di dora 200,000 kesî de Kurd ji cih û warê xwe hatin kirin. Rejîma Baasê, heta destpêka şerê Îran û Iraqê jî têkilî Tirkmenên Kerkûkê nedibû, belê di dema şer de, gundên Tirkmenên Şîî jî li Kerkûkê hatin xerakirin (Talabany, 2007: 75-78).

Bêguman dewleta Iraqê tenê Kurdên ku li gundan dijîyan ji cihê wan derne-xist, Kurdên bajarî jî armanca (hedefa) wê bûn. Karkerên ku di şirketên petrolê de

dixebitin, karmand û mamosteyên Kurd jî ji vê hovîtiyê para xwe standin. Rejîma Baasê navê hemû kuçe û dibistanên bajêr guhart û zivirand Erebi¹³. Kurdên ku ji bajêr derdiketin, tenê karibûn milkên xwe bifiroşin Ereban û kesên ku ne Ereban bûn, ji bo wan destûr nebû ku li bajêr milk bikin. Ji bo Ereban bi sedan, bi hezaran şengehên nû (residential area, cîhê rûnştinê) hatin vekirin. Paqijiya etnikî piştî Şerê Kuveytê yê sala 1991an jî berdewam kir. Di sala 1997an de hukûmeta Iraqê, Kela Kerkûkê ya nav bajêr, bi dêr û mizgeftên wê ve hilweşand. Li gor Komîteya Şopandina Mafên Mirovî (Human Rights Watch), hukûmeta Iraqê di navbera salên 1991 û 2003an de, ji 120 000î heta 200 000 kesî ji Kerkûkê derxist (Human rights watch, March, 2003)

Di 40- 50 salên dawî de, tovbirriya (genocide) Helebçê û Enfal jî tê de; şer, kuştin, sirgûn, penaberî, malwêranî û bêbebestî, her çi xerabiya ku hat serê Kurdên Başûr jî, hema beje hemû jî ji ber Kerkûkê bûn (Kiran, 2016: 154). Di 11ê Adara 1974an Kurdan bi dewleta Iraqê li ser otonomiyekê li hev kirin, belê bi Peymana Cezayîrê re, gava ku Saddam Huseyîn û Şahê Îranê, di 6ê Adara 1975an de, di civîna OPECê de li hev kirin, dotira rojê Iraqê êrîşî Kurdan kir û otonomiyê Kurdan têk çû (Mcdowall, 2004: 452). Ji wê rojê bi şûn de siyaseta Erebkirina Kerkûkê û guhartina demografiya bajêr, hê bêtir bi awayekî sistematîk hat ajotin. Eger serokê Kurdan Mele Mistefa Barzanî, Kerkûkê bi destê Iraqê ve, bi nîvenîvî jî berda, dibû ku ev bela nehatana serê Kurdan. Belê gava ku Saddam Huseyîn pêşniyaza dabeşkirina Kerkûkê ji Mele Mistefa re anî, ewî ev pêşniyaz red kir¹⁴ (Çandar, Al-Monitor, October, 2017) Mesela Kerkûkê, piştî Mele Mistefa Barzanî ji bo hemû serokên Kurdan yê siyasî bû meseleyeke prensîbî. Serokê Kurdan yê ku cara pêşî got: “Kerkûk Qudsa Kurdistanê ye” Celal Talabanî bi xwe bû.

Kurdan bi tu awayî dev ji doza Kerkûkê bernedan. Îcar piştî ku Amerîka di sala 2003an de dawî li rejîma Saddam Huseyîn anî, herçiqas Kurdan nikaribû yekser Kerkûkê bi ser axa Kurdistanê ve berdin jî, di sala 2005an de, bi qebûlkirina Rêbazavahiya (Qanûnî Esasî) Iraqê, rûpelek nû ji bo çareserkirina mesela Kerkûkê vebû. Li gor rêbazavahiya Iraqê ya ku di 15 meha Razberê ya sala 2005an de bi referandûmê hat pejirandin, ewê her sê wîlayetên Kurdan wek herêmekê bihata naskirin û ji alî Hikûmeta Kurdistanê ya Herêmî (Kurdistan Regional Govern-

13 Ji bo siyaseta Erebkirina Kerkûkê, bnr. Şoriş Hacî, Kerkuk'un Araplaştırılması, Doz Yayınlar, 2006. Şoriş Hacî di vê berhema xwe de, siyaseta guhartina demografiya Kerkûkê û Erebkirina bajêr bi 80 belgeyên dîrokî, tevî kopyayên wan ên orjînal pêşkiş dîke. Her belgeyek bi serê xwe îbretêke sûtî ye, belê ji ber ku dewleteke Kurdan tune, her cûre hovîtiya dewleta Iraqê jê re kar maye.

14 Hingê Saddam xwestbû ku Kerkûk, bi awayê rojhilat û rojava bê dabeşkirin; rojavayê Kerkûkê girêdayî Bexdayê be, rojhilat jî girêdayî Erbilê be. Sedemê ku Saddam rojavayê Kerkûkê dixwest petrol bû, çimkî bîrên petrole li rojavayê bajêr diman. Ji vê pêşniyaza Saddam jî kifş dibû ku desthilatiya Bexdayê xema nifûsa Kerkûkê nedixwar, çavê wan li petrola Kerkûkê bû.

ment) ve bihatina rêvebirin. Di xala 113an ya Rêbazavahiye de dihat diyarkirin ku ewê Hikûmeta Kurdistanê ya Herêmî (HKH) ji ewlekariya xwe ya navxweyî berpirsiyar be û pêşmerge bi awayekî fermî hêza parastinî ya herêmê be. (Katzman&, 2016). Dîsa li gor xala 140an a Rêbazavahiya Iraqê, ewê di dawîya sala 2007an de ji bo Kerkûkê referandum bihata çêkirin û di encama vê referandûmê de biryar bihata dayin, bê gelo ewê Kerkûk bi hukûmeta navendî ya Iraqê ve bimîne an ku bi ser Kurdistanê ve bê girêdan.

Iraq li ser sozê xwe nesekinî û tu carekê nexwest ku li Kerkûkê referandûmek pêk were, ji ber ku baş dizanibû, bi pêkanîna referandûmê re ewê gelê Kerkûkê biryara xwe li ser vegeirîna nav axa Kurdistanê bide. Di Hezîrana 2014an de, gava ku hêzên DAÎŞê Mûsil dagir kirin, heta nêzikî Bexdayê çûn û hêzên artêşa Iraqê ji herêma Kerkûkê vekişyan, hingê Kerkûk ket destê Kurdan. Bi fedekarî û cangorîtiya Pêşmerge, di encama şer û berxwedaneke dirêj de, hêzên DAÎŞê pêşî ji Kurdistanê û dû re jî ji tevahiya Iraqê hatin avêtin.

Di Hezîrana 2014an de Hikûmeta Kurdistanê biryar da ku referanduma serxwebûnê çêke û gelê Kerkûkê jî beşdarî referandûmê bibe. Bi ser ku dewletên cîran, Amerîka û hema bêje pîrraniya dewletên dinyayê li hember derketin jî, referandûm bi awayê ku hatibû plankirin, di roja 25ê Îlona 2017an de pêk hat. 20 roj piştî referandûmê, di 16ê Razbera 2017an de, artêşa Iraqê û hin hêzên paramîlîter yên Îranê, bi hevkarîya hin hêzên Kurd, Kerkûkê dagir kirin û Kerkûk cardin ji destê Kurdan derket. Du şaşîtiyên sereke di ketina Kerkûkê de rolekî girîng leystin: 1) Bi ser ku 26 sal bû herêma Kurdistanê di bin desthilatiya hêzên Kurd de bû, Kurdan hê jî hêzeke pêşmerge ya ku hevpar ava nekiribû. 2) Roja ku Mûsil ketibû destê DAÎŞê, Kerkûk li Kurdistanê zivirîbû û Iraq hilweşîbû, hingê Kurdan, bêyî ku biçin referandûmekê dikaribûn serxwebûna xwe îlan bikirana, belê di vê yeke de jî dereng mabûn. Gava ku Kurdan biryara referandûmê girtin, êdî DAÎŞê bi tevahî têk çêbû û herkesî dizanibû ku ewê Iraq êrîş bibe ser Kerkûkê, nav bajêr nestîne jî, bixwaze ku bîrên petrolê ji destê Kurdan derxîne. Belê gava ku hin hêzên Kurd bi Iraqê re hevkarî kirin, hingê Iraqê tevahiya bajarê Kerkûkê jî stend. Eger parastina Kerkûkê, ne li ser milê pêşmergeyên partiyên, belê li ser milê hêzeke pêşmerge ya netewî bûya, dîsa jî Iraqê newêribû êrîş bibira ser Kerkûkê û Kurd bi vî awayî nedîşikestin.

Bi ser ku gelê Kerkûkê, di referanduma 25ê Îlonê de, bi dengê %80yî “erê” got jî, pişt re Kerkûk bi darê zorê ji Kurdan hat standin. Gava ku Amerîka û hêzên cîran bixwazin û Rêbazavahiya (Destûr) Iraqê bi cih were, Kerkûk cardin bi awayekî hiquqî dikare vegere ser axa Kurdistanê. Îcar çaxê ku ew nexwazin, hingê kar bi tevahî li ser yekîtiya Kurdan ya navxweyî dimîne. Çimkî roja ku Kurd bi hev re rast bin û bi dilsozî yekîtiya xwe pêk bînin, wê rojê ewê Kerkûk bizivire ser axa Kurdistanê.

VI. ENCAM

Hemû agahiyên dîrokî rastiyeke destnîşan dikin: Kerkûk bajarek Kurdan e û di nav sînorên Kurdistanê de cih distîne. Di demên dîrokê yên cihê de, bi taybetî di serdema navîn de car bi car, heta pirê caran desthilatiya Kerkûkê ketibe deste hin kesên Tirkmen û Tirknîjad jî, nifûsa Kerkûkê hergav bi pirranî Kurd bûne. Sedemê ku di serdama navîn de Tirkmen û pişt re jî Osmanî li Kerkûkê desthilatdariya xwe ava dikin û Kurd ji karê rêvebirî li paş dimîmin ew e ku di van deman de nasnameya Misilmantî di ser nasnameya etnîkî de tê. Hingê Tirk ne tenê li ser axa Kurdan, bi taybetî di dema Osmaniyan de li ser axa Erebaştanê jî serweriyê dikin û di dema Selçûkiyan de carna piraniya axa Îranê jî dikeve destê Tirkan. Çawa ku serweriya Tirkan ya li ser axa Erebaştan û Îranê nasnameya erdnîgariya Erebaştan û Îranê naguhêre, wusa jî serweriya Tirkan ya li ser axa Kurdistanê nasnameya wê naguhêre. Çawa ku desthilatdariya Osmaniyan ya li ser axa Erebaştanê, Erebaştanê nake Turkîstan, wusa jî desthilatiya Osmaniyan ya li ser axa Kurdan, nasnameya Kurdan ya etnîkî naguhêre. Eger di serdema navîn de Tirkmenên Selçûk û pişt re jî Osmaniyan serweriya xwe li ser Îran, Kurdistan û Erebaştanê ajotibin, hingê ev tê vê wateyê: Di van demên han de Tirkan li ser navê Îslamê û bi armanca jî Îslamê re xizmetkirinê, ev welatên han bi rê ve birine. Çimkî di van deman de, nasnameya Îslamî bi her awayî di ser nasnameya etnîkî de bû. Tirkbûn, Kurdbûn, Faris û Erebbûn li pişt nasnameya Îslamî dihat. Îslam û jî Îslamê re xizmet di ser her tiştî de bû. Eger wusa nebûya, Selaheddîne Eyyûbî, gava ku di sala 1183an de Amîd (Diyarbakir) stend, radîbû vî bajêrî wek mîrekî (begîfî) dida Nûredîne kurê Kara Aslan? Selaheddîn Kurd bû, Diyarbakir bajarekî Kurdan bû, belê Selaheddîn rabû Diyarbakir spart mîrekî Tirkmen.

Eger nasnameya etnîkî ya serok, rêber an desthilatdarekî nasnameya bajêr an welatên ku îdare dike biguherta, hingê di dema Eyyûbiyan de Misir, Yemen, Lîbya, Sûdan, Erebaştana Siûdî, Sûriye, Iraq û gelek der dibûn welatê Kurdan. Lê em dizanin, bi ser ku Eyyûbî demek li ser van welatan serwer bûbin jî, nasnameya etnîkî ya van deran neguherî. Çawa ku îro tu Kurdek nikare doz bike û bêje ev hemû welatên han axa Kurdan e, ne Tirkmen û ne jî Erebaştan ku pişt re hatine Kerkûkê an jî bi darê zorê li Kerkûkê hatine bicihkirin, nikarin bêjin ev der ne Kurdistan e. Kurdek Bexdayî an jî Kurdek Enqereyî, çiqas xwediyê Bexda û Enqerebin, Tirkmenek Kerkûkî an jî Erebaştanek Kerkûkî ewqas xwediyê Kerkûkê ne.

Dîsa em dizanin, ger îro Kerkûk li ser goleke petrolê rûnenîştibûya, ne Tirkan û ne jî Erebaştan doza Kerkûkê dikirin. Belê ji ber ku Kerkûk li ser goleke petrole rûniştîye û ji %6ê petrola cîhanê li Kerkûkê ye, îro herkes Kerkûkê dixwaze û lê xwedî derdikeve. Çimkî gava ku Kerkûk di bin desthilatiya Kurdan de be, hingê ew ê Kurd serxwebûna xwe ya aborî bi dest bixin û em dizanin, heta ku serxwebûna aborî neyê bidestxistin, serxwebûna siyasî jî pêk nayê. Sîrf ji ber vê

yekê, rejîma Seddam û hemû rejîmên zordar ên Iraqê hergav xwestin pêkhatina demografikî ya Kerkûkê biguherin.

VII. ÇAVKANÎ

- Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol. 38: 1908-1909: 451-486.
- Çandar, Çengiz. (2017). "Kurds in Iraq: Back to Square one?" *Al-Monitor*, October 20
- Çetin, Seyfettin. (2014). *Yakût el Hamevî'nin Mû'cemu'l Buldan'ında Kürtler*. İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Darkot, Besim. (1971). "Musul." *MEB İslam Ansiklopedisi*. Cilt, 8: 741-744
- Ebdullah Memê Mehmed (Hoko) Xanî Varlî. (1997). *Dîroka Dugelên Kurdan*. (Derpêç I. 600-1500). Stenbol: Weşanên Sîpan.
- Ephrem –İsa Yousif. (2009). *Sûryani Vakanüvisler*. (Çev. Mustafa Arslan). İstanbul: Doz Yayınları.
- Evliya Çelebî (2013). *Günümüz Tükçesi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. (Yay. Haz: A. Kahraman; Y. Dağlı). 4. Kitap, 2. Cilt.
- Gregory Abû'l Farac. (1999). *Abû'l Farac Tarihî*. (Cilt. I-II). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gündüz, Ahmet. (2002). "Kerkük." *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara. s. 290-292.
- Gündüz, Ahmet. (2010). "Şehrîzor." *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Cild. 38: 473:475
- İbrahim Hilmi. (1323/1907) *Memâlik-i Osmaniye Cep Atlası*. İstanbul, Kitabhane-i İslam ve Askeri
- J. H. Krames, *The Encyclopaedia of Islam* (1986), E. J. Brill, Leiden, V. 5
- Karademir, Nihat. (2016). *Sultan Abdülhamit ve Kürtler*. İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Kıran, Abdullah. (2001). "Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası." *Birikim*. Sayı: 148
- Kıran, Abdullah. (2016). *Yeni Bir Ortadoğu ve Kürtler*. İstanbul: Nas Yayınları
- Mark Sykes. (1908). "The Kurdish Tribe of the Ottoman Empire." *The Journal of the Royal*. Vol.38 (Jul.-Dec 1908:451-486)
- Marufoğlu, Sinan. (1996). "Osmanlı Döneminde Kuzey Irak Kürtlerinin Sosyal ve Siyasi Konumları." *Türkiye Günlüğü*. Sayı: 42:
- Marufoğlu, Sinan. (1988). *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak*. İstanbul: Eren Yayınları.
- Mcdowall, David. (2004). *Modern Kürt Tarihi*. (Çev: Neşenur Domaniç). İstanbul, Doruk Yayınları.
- Mevlânâ Mehmet Neşrî. (2008). *Cihannümâ*. (Haz: Necdet Öztürk). İstanbul: Çamlıca Basımevi
- Minorsky, *The Encyclopedia of Islam* (1997), Vol. IX, Leiden, Brill

- Muhamed Emin Zeki Beg. (2014). *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*. (Çev: Vahdettin İnce; Mehmet Dağ; Reşat Adak; Şükrü Aslan). İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- N. Şamî. (1949). *Zafername*. (Çev: Necati Lugal). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Nakip, M. (2007). *Kerkük'ün Kimliği*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- P. Sluglett, "Mustafa Barzani," *The Encyclopedia of Islam* (1993), Vol. VII, Leiden-New York, E. J. Brill.
- Reşîduddîn Fazlullah. (2013). *Camîu't-Tevarîh*. (Ilhanlılar Kısımı). (Çev: İsmail Aka; Mehmet Ersan; Ahmad Hesamipour Khelejanî). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Şemseddin Sami. (2001). *Tarihteki İlk Türkçe Ansiklopedide Kürdistan ve Kürtler*. (Çev: M. E. Bozarıslan). İstanbul: Deng Yayınları.
- Şeraffedin Han, Şerefname I. (2015). *Kürt Ulusunun Tarihi*. (Çev: Celal Kabadayı). İstanbul: Yaba Yayınları.
- Şerefuddîn Yezdî. (2013). *Emîr Tîmur (Zafername)*. (Çev: Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Şihabbeddin b. Fazullah El-Ömeri. (2014). *Mesâlikü'l Ebsar, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*. (Çev: Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Şoriş Hacî. (2006). *Kerkük'ün Araplaştırılması*. İstanbul: Doz Yayınları.
- Talabany, Nouri. (2007) "Who Own Kirkuk? The Kurdish Case." *Middle East Quarterly*, Winter 2007:75-78
- TBMM Gizli Celse Zabıtları. (1985). (Cilt: 4). Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- V. Minorsky, TH. Bois, D.N.Mac Kenize (2004). *Kürtler ve Kürdistan*. İstanbul: Doz Yayınları.

Çavkaniyên Dîjital:

- Ali Rıza. (1318/1902). "Atlaslı Memâlik-i Osmaniye Coğrafyası." (Ragihêr: M. Bayrak, <https://www.pirha.net/musul-kerkuk-kimin-yurdu-mehmet-bayrak-4906.html> (gihîşin: 28.11.2017).
- Bayrak, Mehmet. "Musul Kerkük Kimin Yurdu." 13 Aralık 2016 <https://www.pirha.net/musul-kerkuk-kimin-yurdu-mehmet-bayrak-4906.html> (gihîşin: 28.11.2017)
- Iraq: Forcible Expulsion of Ethnic Minorities. (2003). vol. 15: 3. (E). (New York: Human Rights Watch, March, <https://www.hrw.org/reports/2003/iraq0303/>
- Katzman, Kenneth. (2016). Carla E. Humud, "Iraq: Politics and Governance," Congressional Research Service. March 9, <https://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RS21968.pdf>

Extended Abstract:

After emergence of Islam, during the reign of Khalifa Omer, in 642 AD the Muslims took the administration of the city from Sassanid's. Then respectively, the Seljuk, the Ayyubids, Kwarazmshah, Mongols and Ottoman ruled over the Kirkuk and it's vicinities.

Yakût el Hamevî (1179-1229), in his well know book which entitled as *Mû'cemû'l Buldan* gave some intersting informations regarding the Kirkuk and its inhabitants. As he tells "The city of Shehrezor has been located between the city of Hemedan and Irbil. All the settlers of this region are Kurds." Besides, Hamevi pointed out that the people of Shehrezor were cruel and violence motivated; in order to protect the things that belongs to them, they could easly risk their lives. Hamevi gives more information regarding the fortress of city and he mentions that they are as high as four meetre. Acording to Hamevî, the rulers of the Shehrezor are kins to each other.

For a long period of time the word of Shehrezor refered to the town of Kirkuk an its region. Nîzamuddîn Şamî is the first author that uses the name of Kirkuk in his book entitled *Zafername* (1404). After N. Şamî, in the 17th centruy, first geographer Katib Çelebî (1609-1657) and later traveller Evliya Çelebî (1611-1685) provides some important information about Kirkuk. Both of them decribed the Kurdistan's borders and regarded the Kirkuk as a Kurdish city such as Cezira Botan, Mosul (Ninova), Meleti, Maraş, Van, Erzerum, Hakkari and etc. In 19th century Şemseddîn Samî gives very detailed information on Kirkuk location, the structure of the city, its mosques, churchs, sinagoges and its inhabitants. Sami puts forth that "Three out of four people in Kirkuk are Kurds, while one in four of them Turkoman, Arabs and the others. In the city there are 760 Jews family and 460 Kildans."

After the First World War and dismemberment of Ottoman Empire, Mosul and Kirkuk region became a serious problem between the newly established Turkish Republic and Great Britian. When Turkey wanted to annex this region and include it to its soils, Great Britain struggled to keep the region in Iraqi state, which was under its mandate. The Leaguge of Nation negotiated between Turkey and Great Britain and later on, the region was given to the Iraq.

Between 1930 and 1980, Turked didn't claim its rights over Musul and Kirkuk, but in 1986, when Iraq became too weak during the war against Iran and was about to dissolve, Turkey claimed some historical rights over Mosul and Kirkuk regions. Turkey hesitated that the Kurds could establish an autonomous region and oil rich city Kirkuk became part of this autonomus state. In 1991, the first Gulf War created an opportunity for Kurds to esablish a self ruled government. The second Gulf War ended with demise of Saddam regime and the Kurds officaly

became the federate state in Iraq. According to the Iraqi Constitution (article 140), which was ratified in 2005, the Kirkuk issue should be solved by a referendum which would be held until the end of 2007, whether it will be part of Iraqi central government or became a part of Kurdistan Regional Government. But the referendum has never taken place.

In 2014, when ISIS occupaid the Iraq's second largest city Mosul, the Iraqi army escaped from Kirkuk and Kurdish Peshmerge took control over the city. Despite the Kurdsitan region independence referendum, which was held in 25 September 2017, the majority of Kirkuk inhabitants voted in favour of independence, in 16 October, the Iraqi forces; with the cooperation of some Kurish groups entered the city. Thus the Kirkuk question remained unsolved between the Kurds and Iraqi central government.